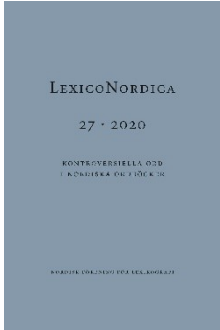

LexicoNordica

Titel:	Kontroversielle ord i purismens land	
Forfatter:	Ásta Svavarsdóttir & Halldóra Jónsdóttir	
Kilde:	LexicoNordica 27, 2020, s. 117-136	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© 2020 LexicoNordica och författarna

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Kontroversielle ord i purismens land

Ásta Svavarsdóttir & Halldóra Jónsdóttir

The main subject of this article is lexical borrowings that tend to be controversial in societies such as that in Iceland, where purism has long been a vital part of language policy and has affected language use in various ways. Recent studies on speakers' attitudes in Iceland show that this policy still has considerable support in society, despite increased direct language contact. Consequently, the origin of a word is clearly among the factors that can cause it to be controversial in Icelandic. This presents a challenge for lexicographers.

1. Indledning

Der er til enhver tid ord i sproget som er kontroversielle, dvs. omstridte eller sensitive i sprogsamfundet på grund af deres betydning, egenskaber eller brug. De er ikke særligt mange eller hyppigt anvendte, men alligevel udgør de en udfordring i leksikografisk arbejde, især når det gælder ordbøger over samtidssprog. Ord, som henviser til eller bruges om forskellige sociale minoritetsgrupper (pga. handicap, sygdomme, herkomst, seksualitet osv.), kan være sensitive (se fx Grønvik 2002). Ligeledes kan ord, der strider mod sprogbrugernes blufærdighed, tro og moralske eller politiske overbevisning, anses som krænkende, uanset om det har været hensigten at støde nogen med ordvalget eller ikke (jf. Jensen et al. 2018). Der kan også være tale om pres fra aktionsgrupper eller andre involverede, som ønsker at påvirke ordvalg og ordbrug på et bestemt område, bl.a. igennem ordenes behandling i ordbøger (jf. Landau 2001:405–409, 420–424). I anledning af den internationale kvindedag den 8. marts 2020 sendte fx en gruppe feminister et åbent brev til Oxford University Press (OUP) med en opfordring

“to change its dictionaries’ “sexist” definitions of the word “woman”” (*Guardian* 3.3.2020; se også Fjeld 2015 om kønsperspektiv i nordiske ordbøger). Diskussionen genspejler hvad der ofte er blevet påpeget, nemlig at ordbøger, som fra redaktørernes side skal være deskriptive, alligevel bliver anset for at være præsriptive (se fx Bergenholtz & Bøgelund 2002). Således henvises der undertiden til leksikografiske værker som en slags “beslutningsmyndigheder” med hensyn til om et ord eksisterer eller ej, eller om hvad det betyder. God kommunikation mellem ordbogsbrugere og redaktion kan bidrage til en bedre og mere præcis ordbeskrivelse, men eksternt pres kan også udgøre en vis fare for selvcensur hos ordbogsredaktører.

Det er især ordenes semantiske og pragmatiske egenskaber der gør dem kontroversielle, og det er derfor lemmasektion, definitioner, brugs- og stilmarkører samt brugseksempler som er særlig sensitive i leksikografisk sammenhæng. Formelle egenskaber, dvs. ortografiske og morfologiske træk, kan også spille en rolle. Grønvik (2002:160) har fx påpeget at sammensætninger kan være ømtålelige, uanset om de er selvstændige opslagsord eller underordnede andre lemmaer. Som eksempel kan der nævnes ord som *negrakoss* (jf. dansk *negerkys*, svensk og norsk *negerkyss*) om en type slik. Her er det ikke selve ordets betydning eller brug som gør det kontroversielt, men snarere metaforen som viser sig i orddannelsen ved det kontroversielle ord *negri* som et led i sammensætningen.

Det der afgør, hvilke ord som anses for at være kontroversielle, er kultur-, samfunds- og tidsbundet. I et sprogsamfund som det islandske, hvor purisme længe har været et af sprogpolitikens kendetegn og har påvirket udviklingen af standardsproget, kan ordenes herkomst og fremmede form bidrage til at gøre dem omstridte. Fremmedord kan derfor være kontroversielle i sig selv, men ofte(re) er deres oprindelse én af flere medvirkende faktorer, fx pragmatiske eller semantiske ud over de etymologiske. Sprogideologi i ét sprogsamfund kan også påvirke opfattelser om ord

og sprogbrug i et andet samfund, ligesom sprog i kontakt påvirker hinanden. Stilværdi eller konnotationer som er knyttet til et ord i kildesproget, kan følge med når ordet indlånes, som fx er tilfældet ved importerede slangudtryk. Det sker også at konnotationer overføres fra et sprog til et parallelt ord i et andet sprog, uanset om det er et fremmedord eller ej (se fx diskussion om ord der henviser til etnisk baggrund hos Grønvik 2002).

Efter denne indledning følger en almen diskussion om sprogpolitik og purisme i Island med vægt på udviklingen i de seneste 20-30 år (2. kapitel). Diskussionen bliver efterfulgt af nogle "case-studier" hvor konkrete eksempler på kontroversielle ord og deres behandling i islandske ordbøger præsenteres (3. kapitel). Eksemplerne hentes fra forskellige områder, men ordenes herkomst spiller en rolle på en eller anden måde i alle eksemplerne. Artiklen afsluttes med et sammenfattende og konkluderende kapitel.

2. Kontroversielle ord ud fra en sprogpolitisk synsvinkel

I Island har purismen sat sit præg på den sproglige og sprogpolitiske diskussion siden 1800-tallet (se fx Vikør 2010) og har påvirket det moderne standardsprog. Standardsprog henviser her til den sproglige model i modernmålsundervisning og sproglig vejledning i bl.a. ordbøger og til anerkendt sprogbrug under neutrale eller forholdsvis formelle omstændigheder. Den puristiske sprogpolitik, i form af modstand mod brug af fremmedord og tilslutning til aktiv dannelse af neologismer for nye og ofte importerede begreber, har haft almen støtte i sprogsamfundet. Denne strategi har resulteret i etablerede og almindeligt brugte neologismer som *sími* 'telefon', *rafmagn* 'elektricitet' og *tölva* 'computer', hvor man i de fleste nabo-sprog anvender låneord af græsk/latinsk oprindelse for disse begreber. I andre tilfælde er der opstået et synonympar bestående af

et låneord og en neologisme, som *bill* og *bifreið*, ‘bil’, *prógramm* og *dagskrá*, ‘program’, *app* og *smáforrit*, ‘app’, hvor begge dele er i aktiv brug. Selv om sprogpolitikken ikke har udelukket låneord i sproget, undgår sprogbrugere ofte at anvende for mange fremmedord, især i formelle situationer. Sprogpurismen har præget det leksikografiske arbejde i Island i større grad end i andre nordiske lande, måske med undtagelse af Færøerne (jf. Thomsen 2002). I ældre islandske ordbøger, frem til 1980’erne, viser dette sig på forskellig vis, herunder især i lemmasektion og markering af (bestemte) fremmedord (jf. Svavarsdóttir 1994, i trykken).

I de sidste to-tre årtier er der sket store samfundsændringer som bl.a. har medført øget sprogkontakt, især med engelsk. I 1998 var andelen af ikke-islandske statsborgere 2,1 % af indbyggertallet i Island, ti år senere var det steget til 7,4 %, og i 2018 var det oppe på 12,4 %. I samme periode er der sket en eksplosion i turismen, og antallet af udenlandske turister var steget fra omtrent 230 tusinde i 1998 til 2,3 millioner i 2018. De fleste indvandrere og turister har andre modersmål end engelsk, dvs. sprog som ingen eller meget få indbyggere taler. Alle børn i islandske skoler lærer imidlertid engelsk, og færdighed i dette sprog er udbredt i samfundet. Engelsk er derfor det mest oplagte *lingua franca* i kommunikation mellem islændinge og deres ikke-islandsktalende landsmænd eller gæster. Ud over brugen af engelsk indenlands har der i samme periode været et voksende internationalt samarbejde mellem individer eller institutioner hvor kommunikationen først og fremmest foregår på engelsk. Teknologiske innovationer, især almen adgang til internettet og senere til smarttelefoner og lignende udstyr, har også ført til øget brug af engelsk, i en sådan grad at man nu er begyndt at anvende begrebet ”digital sprogkontakt” i islandsk sprogforskning. I denne situation opstår spørgsmålet om, hvorvidt den voksende kontakt med og øget brug af engelsk også har ført til ændrede holdninger til sprog og sprogpolitik blandt befolkningen, især mht. omfang og brug af fremmedord og deres status i islandsk.

Der er ikke sket nogen grundlæggende ændring i den officielle sprogpolitik i løbet af de seneste 20-30 år. Der er dog i det islandske sprogråds forslag om islandsk sprogpolitik lagt øget vægt på sprogets status og på at sikre at det kan bruges på alle samfundsområder. Forslaget blev vedtaget i parlamentet i 2009 (*Íslenska til alls* 2008). Man kan imidlertid mærke øget sproglig tolerance og fleksibilitet, fx med hensyn til forskellig sprogbrug afhængigt af sammenhængen. Men hvad med holdningen til sproget blandt almindelige sprogbrugere? Har den ændret sig mht. fremmedord? Her kan der henvises til to undersøgelser der er blevet udført efter årtusindskiftet.

I 2002 blev der foretaget en Gallup-spørgeundersøgelse om sprogholdninger blandt ca. 800 deltagere i Island (jf. Árnason 2006).¹ Resultaterne viste, at da der blev spurgt om fremmedord og neologismer generelt, var næsten 80 % helt eller ret enige i at der bliver brugt for mange engelske ord i islandsk og at der burde dannes nye islandske ord i stedet. Resultaterne var mere varierede når det gjaldt spørgsmål om konkrete ordpar. Omtrent 94 % sagde at de altid brugte de islandske ord *lífvörður* og *hönnun* og yderligere 2-3 % at de brugte dem ved siden af de tilsvarende fremmedord, dvs. *bodyguard* og *design*. Derimod var der kun 47 % som altid brugte *tölvupóstur* og næsten lige så mange (43 %) som altid brugte *e-mail*, mens omtrent 10 % brugte begge ord.

I 2018 blev der udført en lignende spørgeundersøgelse på internettet med omtrent 350 deltagere. Her var der fokus på ordbrug inden for IT (jf. Jökulsdóttir et al. 2019). Resultaterne viste at gennemsnitligt var 84 % af deltagerne helt eller ret enige i, at der burde dannes nye islandske ord i stedet for de engelske fremmedord. Ligesom i den forrige undersøgelse var svarene angående brugen af konkrete ord mere divergerende. Her spurgte man om

1 Undersøgelsen var en del af det såkaldte MIN-projekt (Moderne importord i sprogene i Norden), et fællesnordisk forskningsprojekt ledet af Helge Sandøy og Tore Kristiansen.

11 forskellige synonympar, og svarresultaterne varierede fra at næsten alle (98 %) sagde, at de udelukkende brugte det islandske ord (*lyklaborð* frem for *keyboard*) til at størstedelen (78 %) sagde at de altid eller som regel brugte fremmedordet (*app* frem for *smáforrit*). Ved syv af de 11 ordpar var der forholdsvis flere, der altid eller almindeligvis brugte det islandske ord (43-98 %) frem for det tilsvarende fremmedord (1-30 %).

Resultaterne fra de to undersøgelser, foretaget med 16 års mellemrum, tyder således ikke på at der i perioden er sket store ændringer i almenhedens holdninger til sprog og sprogpolitik mht. fremmedord, og de viser yderligere at den traditionelle, puristiske sprogpolitik stadigvæk har en forholdsvis stærk og udbredt støtte i sprogsamfundet. Der er et klart flertal blandt deltagerne i begge undersøgelser, der foretrækker dannelse af islandske neologismer frem for at bruge fremmedord for nye begreber. Holdningerne er mere nuancerede når det drejer sig om valg mellem bestemte synonymer. Fremmedord kan således stadig være kontroversielle i det islandske sprogsamfund og derfor fortsat problematiske for leksikografer mht. deres inkludering og behandling i ordbøger.

3. Kontroversielle ord i islandsk sprogsamfund og ordbøger: casestudier

I dette kapitel vil vi gengive tre forskellige casestudier om ord, der er eller har været kontroversielle i det islandske sprogsamfund, i det mindste delvis på grund af deres fremmede oprindelse, og vi vil vise hvordan de er blevet behandlet i ordbøger. Det første afsnit (3.1.) omhandler fremmedord, der ikke kan anses som kontroversielle på grund af deres semantiske egenskaber alene og inddrager disse ords inkludering og behandling i islandske ordbøger. Der mærkes en vis træghed i forhold til at inkludere fremmedord, og de er ofte ikke præsenteret i ordbøger til trods for at deres brug

er registreret, i det mindste i mindre formelle situationer. Næste afsnit (3.2.) giver et historisk overblik over ord af fremmed oprindelse som desuden er knyttet til et semantisk og pragmatisk sensitivt område, nemlig personers seksuelle orientering. Her vises hvordan diskussionen og den leksikografiske behandling af ordene har udviklet sig over en længere periode. I det sidste afsnit (3.3.) behandles debatten vedrørende grænsen mellem almene ord og registrerede varemærker af fremmed oprindelse og pres på ordbogsredaktører fra rettighedshavere eller disses repræsentanter. Med hensyn til den leksikografiske behandling af kontroversielle ord lægges hovedvægten på ensprogede ordbøger udgivet gennem de seneste 40 år, ikke blot fordi ordene først og fremmest er kontroversielle i islandsk sammenhæng, men også fordi de ensprogede ordbøger er førende mht. dokumentation af sprog og sprogbrug og derfor bliver model for andre moderne ordbøger. I enkelte tilfælde foretager vi dog en sammenligning med tosprogede ordbøger mellem islandsk og andre nordiske sprog.

3.1. Fremmedord i islandske ordbøger

Ved revidering af *Íslensk orðabók* omkring 2000 (ÍO-3) blev der tilføjet en del ord, der ikke var med i ældre udgaver (Árnason 2002).² De nye ord var af forskellig slags: slang, internationale begreber, ordforråd fra hus og hjem, kosmetik m.m., herunder mange fremmedord. I de to første udgaver af ordbogen blev fremmedord, som ansås som uacceptable, markeret med ? der betegnede 'dårligt sprog, ord og betydninger som bør undgås i islandsk'. Dette er en praksis som går tilbage til Blöndals islandsk-danske ordbog fra 1920'erne (SBl) hvor spørgsmålstegnet blev anvendt når det drejede sig om et "Udenlandsk Laaneord, alm. i daglig Tale, is. i Byerne; ikke anerkendt i Skriftsprog". I ÍO-3 sker der en ændring af disse

2 Der er kun foretaget få ændringer mellem ÍO-3 og ÍO-4, så beskrivelsen gælder for dem begge.

stilmærkninger. Dér anvendes fire forskellige markører ved fremmedordene: ?? står for ‘fremmedord, tvivlsomt om ordet kan anses som islandsk’ (fx ved *ælæner* (eng. *eyeliner*)); **alp.** (dvs. *alþjóðlegt*) anvendes når det drejer sig om et internationalt ord tilpasset islandsk (fx *kómedía* ‘komedie’ og *fantasía* ‘fantasi’); **óforml.** (dvs. *óformlegt*) omfatter ‘ord som især bruges i uformelle situationer pga. betydning, lingvistisk variation eller oprindelse’ (fx ved *meik* (eng. *make up*)); markøren **slangur** bruges for slang (fx ved *gæi* (eng. *guy*)). Desuden forekommer mange fremmedord i ordbogen uden markering (bl.a. *maski* ‘ansigtsmaske’, *massifur* ‘massiv’, *akademía* ‘akademi’ m.fl.).

En ny ensproget ordbog over moderne islandsk, *Íslensk nútímamálsorðabók* (ÍNO), som man har arbejdet på siden 2013, bygger på samme ordbogsgrundlag som den flersprogede webordbog, ISLEX. Den islandske lemmalister blev udarbejdet allerede i 1990’erne, inden udgivelsen af ÍO-3 og inden udviklingen af store og balancerede digitale sprogkorporer. Under redigeringsarbejdet af ÍNO har man derfor udvidet lemmalisten ved hjælp af MÍM, et tekstkorpus med 25 millioner løbende ord fra 2000-2010, og senere også af *Risamálheildin* (2017-2018) med 1,4 milliarder løbende ord. En væsentlig del af tilføjelserne består af fremmedord fra almensproget, bl.a. verberne *bögga* (eng. *bug*) og *snappa* (eng. *snap*), adjektiverne *kúl* (eng. *cool*) og *næs* (eng. *nice*) og substantiverne *filingur* (eng. *feeling*) og *mottó* (eng. *motto*). Der var især fokus på opslagsord med suffikser som karakteriserer mange fremmedord der er tilpasset islandsk ortografi og bøjningssystem, navnlig *-era/-eraður* (jf. dansk *-ere/-eret*) og *-sjón* (jf. dansk *-tion*). Hertil hører fx verberne *blokkera*, *diskútera* og *kópiera*, substantiverne *fúnksjón*, *próduksjón* og *resepsjón* og adjektiverne *frústeraður*, *impóneraður* og *involveraður*. Der var allerede mange ord med disse suffikser i lemmalisten, men flere blev tilføjet ved revideringen, fx blev antallet af verber med *-era* næsten fordoblet. En sammenligning mellem ÍNO og ÍO-3 viser, at der er en væsentlig overlapning i

tilføjelser af fremmedord i ordbøgerne, til trods for at de to værker er blevet revideret uafhængigt af hinanden. Dette tyder på at tilføjelserne har været både relevante og påkrævede.

I ÍNO får de fleste af fremmedordene en stilmærke, og således holdes den islandske ordbogstradition i hævd. Markeringssystemet er dog enklere end i ÍO-3, eftersom der kun bruges to markører i ÍNO: *óformlegt* ('uformelt') og *óformlegt, ekki fullviðurkennt mál* ('uformelt, ikke helt anerkendt sprog'). Markørernes rolle defineres ikke i selve værket, og i redaktørernes diskussion om redaktionel behandling af fremmedord i ÍNO forklares kun brugen af markører alment ved at sige, at deres funktion er at gøre ordbogsbrugere opmærksomme på, at de pågældende ord ikke er neutrale i den forstand at de kan bruges når og hvor som helst (Jónsdóttir & Úlfarsdóttir 2019:14-16). En flygtig sammenligning af markering af opslagslagsord som findes både i ÍNO og ÍO-3 viser dog at ord med markøren ?? i ÍO-3 ofte markeres som uformelt og ikke helt anerkendt sprog i ÍNO, fx adjektivet *næs* (eng. *nice*). Markøren *óforml(egt)* ('uformelt'), som er fælles for dem begge, forekommer i mange tilfælde med de samme fremmedord, fx substantiverne *dill* (eng. *deal*), *blöff* (eng. *bluff*) og *komment* (eng. *comment*). ÍNO anvender derimod hverken markøren *slangur* ('slang') eller *alþ.* ('internationalt'). Mange ord der markeres som slang i ÍO-3 får også en markør i ÍNO, enten som uformelt og ikke helt anerkendt sprog, fx adjektivet *kúl* (eng. *cool*), eller kun som uformelt, fx verbet *djúsa* ('drikke alkohol', jf. det engelske substantiv *juice*). Ord, som markeres som internationale i ÍO-3, står derimod sædvanligvis uden markør i ÍNO.

Det er iøjnefaldende hvor mange fremmedord i nyere islandske ordbøger der får stilmærke, nemlig forholdsvis flere end andre opslagsord. Det kan til en vis grad forventes i et puristisk sprogsamfund, hvor fremmedord kan være kontroversielle alene på grund af deres oprindelse, men man kan alligevel fristes til at tro at markøren gives automatisk som en slags forbehold fra re-

daktørernes side og således viser en tendens til selvcensur. Med bedre tilgang til flere og større digitale sprogkorporer, fx MÍM og den enorme *Risamálheildin* får ordbogsredaktører et bedre kildegrundlag som ikke kun viser ordenes frekvens i nutidssproget, men også deres distribution i forskellige teksttyper og i forskellige sammenhænge. Dette giver bedre muligheder for at bestemme ordenes brugsområde og stilistiske træk på en objektiv måde og dermed at bruge brugs- og stilmarkører mere målrettet end før. Desuden er det hensigten at *Risamálheildin* kommer i en ny version hvert år, hvilket vil gøre det muligt at observere eventuelle ændringer i sprogbrug og at tilpasse markeringen af opslagsord svarende til den aktuelle sprogbrug.

3.2. Omstridte (fremmed)ord i samfundsdebat og ordbøger

En ny dokumentarserie om de homoseksuelles historie og kamp for deres rettigheder i Island (Gunnarsdóttir 2019) har genkaldt en gammel debat om ordene *hommi* og *lesbía* som opstod i 1980'erne. Den begyndte med en mødeindkaldelse fra de homoseksuelles forening som ønskedes oplæst i statsradioen 1981: "Hommar. Lesbíur. Munið fundinn í kvöld. Samtökin '78" ('Homoer. Lesbiske. Husk mødet i aften. Foreningen '78'). Denne tilsyneladende beskedne annonce blev nægtet oplæsning i radioen på grund af ordene *hommi* og *lesbía*. Forbuddet blev senere opretholdt af en ny radiochef og (det politisk valgte) radioråd i 1985 og blev antagelig ikke ophævet før i 1991, da det politiske parti Kvinnalístin ('Kvinde-listen') fik oplæst en annonce hvor ordene blev anvendt.

I kølvandet af forbuddet fulgte der en livlig avisdebat om ordforråd og ordbrug på dette område. De homoseksuelle ønskede selv at anvende ordene *hommi* og *lesbía*, som de så som gode dagligdags og almensproglige ord til trods for at de også blev brugt som skældsord. Andre, deriblandt indflydelsesrige sproglige folk,

gjorde modstand, bl.a. med sprogpoltiske argumenter. Hovedargumentet imod ordene *hommi* og *lesbía* var at de kunne virke nedsættende, men de blev også afvist som “uheldige” eller “mangelfuldt dannede ord” efter fremmede forbilleder (antagelig dansk *homo* m.m., jf. Hálfðanarson 1983). I stedet for disse ord blev formerne *hómi* og *lespa* foreslået, som ifølge argumenterne skulle se mere islandske ud.

Før introduceringen af disse to ord havde de mest udbredte islandske ord om homoseksuelle tilsyneladende været substantiverne *kynvilla* ‘homoseksualitet’ (egl. ‘det at fare vild/tage fejl mht. køn’), adjektivet *kynvilltur* ‘homoseksuel’ og andre beslægtede ord. Ord af denne stamme forekommer først i en bibeloversættelse fra 1841, men er sjældne indtil begyndelsen af 1900-tallet. I første udgave af *Íslensk orðabók* 1963 (ÍO-1) fremtræder *kynvilla* og *kynvilltur* markeret som medicinske termer. Efter 1980 begyndte man at opfatte disse ord som krænkende, og i stedet blev neologismerne *kynhvörf* (subst.), *kynhvarfi* (subst.) og *kynhvarfur* (adj.) foreslået som neutrale ord i en termsamling (OSUS). Sidsteleddet i disse ord er etymologisk beslægtet med verbet *hverfa* som bl.a. kan betyde ‘vendes, være/blive omvendt’, og ordene blev ikke alment accepteret, især ikke blandt de homoseksuelle selv. Selv om disse ord blev brugt en del i slutningen af 1900-tallet, er de nu for det meste blevet erstattet med andre neologismer, nemlig *samkynhneigð* (subst.) og *samkynhneigður* (adj.) (egl. ‘(det at være) tiltrukket af samme køn’). ÍO-2 (1983) har både *kynhvarfi/-hverfingur*, *kynhverfur*, *kynhvörf* og *samkynhneigð*, *samkynhneigður* og det sidstnævnte sæt markeres som medicinske fagord. ÍO-3 (2002) har også alle disse ord, men her markeres de førstnævnte som sjældne mens *samkynhneigð/-hneigður* fremstår uden markering.³

Behandlingen af ordene *hommi* og *lesbía* i ensprogede islandske ordbøger viser, hvordan samfundsdebatten afspejles i den lek-

3 Om kampen om ordbrug inden for samme område se også en udførlig diskussion hos Hjartardóttir (2004).

sikografiske praksis. Før 1980 forekommer de ikke som opslagsord. I ÍO-2 (1983) findes kun *hommi* som opslagsord, mens *lesbía* ikke forekommer. Ordet er markeret med spørgsmålstegn (“?hommi”), hvilket betyder at ordet anses som “dårligt sprog” og burde undgås. Som definition (og evt. erstatning) bruges ordet *kynhvarfi*, den (kliniske) neologisme som blev foreslået af et termudvalg, men afvist som et almensprogligt ord af de homoseksuelles talpersoner (se ovenfor). Efter århundredeskiftet er der udkommet to nye og reviderede udgaver af islandsk ordbog, ÍO-3 (2002) og ÍO-4 (2007), hvor begge ord står som opslagsord uden markering, dvs. som almensproglige neutrale ord: *hommi* ‘samkynhneigður karl’, og *lesbía* ‘samkynhneigð kona’. Desuden er ordformen *lesba* opført som opslagsord, markeret som uformelt, og interessant nok bruges ordet *lesbía* her som forklaring. I ÍNO anføres begge ord på samme måde som i ÍO-3 og ÍO-4. Således afspejler ordbøgerne udviklingen i sprogsamfundet, både med hensyn til holdninger og sprogbrug.⁴

Selv om man er nået frem til en konklusion om omstridte ord om homoseksualitet, opstår der nye udfordringer mht. ordbrug om seksuel identitet. Trans-samfundet har fx ønsket samråd om behandling af ordet *transfólk* i ÍNO. Det var allerede medtaget som opslagsord i ÍNO, men redaktionen har revideret betydningsforklaringen efter trans-samfundets anmodning. Her kan man også nævne ordet *hán*, som er forslag til et nyt personligt pronomen uden kønsbestemmelse, svarende til fx det svenske *hen*. Ordet er stadig ikke medtaget som opslagsord i ordbøger eller ordbogsværker, men der er pres fra interessegruppen om at inkludere ordet. Dette rejser to spørgsmål: Hvornår bliver et forslag til en neologisme et etableret ord i sproget – og dermed en kandidat til opslagsord i ordbøger? Er det almensproglige ordbøgers rolle at præsentere

4 I perioden 1970-79 var der 35 forekomster af *lesbía* og 187 af *hommi* i islandske aviser, mens *lesbía* forekom 993 og *hommi* 2668 gange i 1980-89 (*Tímarit.is*).

neologismer ved at opføre dem som opslagsord på opfordring fra interessegrupper? Hvis man ser på kildegrundlaget, forekommer ordet *hán* 155 gange i 2017-udgaven af det største islandske korpus og 386 gange i 2018-udgaven (*Risamálheildin*). Den nyeste udgave af korpusset indeholder næsten 1,4 milliarder løbende ord, så *hán* forekommer forholdsvis sjældent, selv om antallet er stigende. Desuden viser en grov analyse af de foreliggende eksempler, at en betragtelig del af dem viser omtale af ordet snarere end egentlig sprogbrug, dvs. at der er tale om metasproglige eksempler. Det er derfor leksikografernes vurdering at det endnu ikke er aktuelt at medtage *hán* i den kildebaserede lemmaliste.

3.3. Varemærker, appellativer og fremmedord

Proprier er kun undtagelsesvis opslagsord i almene islandske ordbøger. Det sker først og fremmest hvis der er sproglige argumenter for at inkludere dem, fx for at vise stavemåde og bøjning af fremmede stednavne (*Sýrland* ‘Syrien’, *Kaupmannahöfn* ‘København’ m.m.) og for at forklare brug og betydning af visse personnavne i faste ordforbindelser (fx *Gróa á Leiti* ‘en som løber med sladder’). Det samme gælder om varemærker generelt, idet de, som proprier, sædvanligvis ikke er kandidater til lemmalister. Men ligesom for andre egennavne sker det, at varemærker udvikles til appellativer, fx *tívoli* ‘forlystelsespark’ (fra *Tivoli*), *kók* ‘cola’ (fra *Coca Cola*) og *prímus* (fra *Primus*), og det kan gøre dem kontroversielle i leksikografisk sammenhæng. I langt de fleste tilfælde har denne udvikling af udenlandske varemærker ført til at ordene er blevet tilpasset det islandske sprogsystem, både ortografisk og morfologisk, og forbindelsen til varemærkerne er således kun etymologisk. Eftersom der ikke er tradition for etymologiske oplysninger i almene ordbøger i Island, nævnes sådanne forbindelser kun sjældent.

Der udøves nu et voksende pres fra internationale firmaer eller jurister på deres vegne angående registrering af deres varemær-

ker i Island. Som følge heraf kan der opstå krav om at ord eller betydninger som svarer til deres varemærker bliver markeret som sådanne i islandske ordbøger. Det gør de pågældende ord kontroversielle, og ordene udgør derfor en udfordring for ordbogsredaktørerne. Dette forhold er et velkendt leksikografisk problem⁵ som bl.a. Landau (2001:406) har belyst på følgende måde:

When a trademark is commonly used [...] not for a brand of a kind of thing but for the kind of thing itself, it enters disputed territory. To the lexicographer, the word has become generic and should be included in the dictionary and defined. If it is written generically, with an initial lower-case letter, it may be entered in this form, although it is usually identified as a trademark. [...] If the linguistic evidence shows that it is well accepted as a generic term, particularly if it has inflections that are commonly used, it may be identified as trademark only in its etymology.

Det volder især problemer hvis ordformen af et fremmed varemærke ikke kræver nogen ortografisk tilpasning når det bruges generisk i islandsk. I enkelte tilfælde fører det til et sammenfald mellem varemærket og et ord der allerede eksisterer i islandsk i en anden betydning. Et eksempel er låneordet *vespa* 'hveps', som forekommer i islandsk fra 1800-tallet, men i midten af 1900-tallet i tillæg fik betydningen 'scooter', påvirket af varemærket *Vespa*. I de tidligste citater er det klart at der er tale om varemærket som skrives med et stort bogstav, ikke bøjes og gerne forekommer i sammensætninger som *Vespa-bífhjól* 'Vespa-scooter'. En udvikling til generisk brug mærkes dog tidligt i brugen af efterhængt artikel og regelmæssig bøjning efter samme mønster som appellativet *vespa*. Et nyere eksempel på en lignende udvikling er et andet låne-

5 Om varemærker i skandinaviske ordbøger se Karlsen & Rødningen (2020).

ord fra 1800-tallet, *buff* [pyf:] '(hakke)bøf', senere også brugt om en bestemt type slik. Det har nu fået endnu en betydning, nemlig 'halsvarmer', under påvirkning af det udenlandske varemærke BUFF. Også i dette tilfælde viser kildematerialet at ordet i denne betydning bruges på præcis samme måde som ordet *buff* i alle dets andre betydninger, dvs. med samme udtale, stavemåde og bøjning.

Ordbogsredaktører og -forlag har fået henvendelser på interessenters vegne med ønsker om at sådanne ord markeres som registrerede varemærker. Selv om der er gode argumenter for at behandle dem som alle andre generiske substantiver i sproget, uanset deres senere betydningsudvidelse, har man i enkelte tilfælde tilføjet etymologiske oplysninger som ellers ikke bruges i ordbøgerne. Således har man i slutningen af den pågældende betydningsbeskrivelse i ÍNO tilføjet en parentesbemærkning om at betydningen er afledt af et varenavn.

ÍNO er en ensproget ordbog og betydningen forklares med én eller flere definitioner hvor de etymologiske oplysninger er blevet inkluderet efter behov. I tosprogede ordbøger, hvor betydningen præsenteres med opslagsordets ækvivalent(er) i målsproget, må problemet løses på en anden måde. I ISLEX, en fællesnordisk webordbog, som bygger på samme grundlag som ÍNO, får betydning 2 af det islandske opslagsord *vespa* en ækvivalent i alle målsprogene som svarer til dansk *scooter* (norsk *skuter*, *scooter*; svensk *skoter*; færøysk *skutari*; finsk *skootteri*). Desuden medtager de norske og svenske redaktører ordet *vespa*, svarende til det islandske opslagsord. De norske ækvivalenter, både i bokmål og nynorsk, er forsynet med en markør for at vise at ordet er et registreret varemærke, mens den svenske er umarkeret. Årsagen er tilsyneladende at i svensk bruges ordet generisk ligesom i islandsk, mens *vespa* ikke findes som opslagsord i almene norske ordbøger (jf. BMO-NNO).

4. Sammenfatning og konklusion

Vi har ovenfor belyst forskellige faktorer – semantiske, pragmatiske, formelle og etymologiske, som kan være årsag til at ord bliver omstridte eller sensitive i samfundet på et tidspunkt og derfor også kontroversielle i leksikografisk sammenhæng. Fokussen har hovedsagelig været på den sprogpoltiske og puristiske synsvinkel, som gør sig gældende i et samfund som det islandske, hvor holdninger til sprog og sprogpolitik ikke ser ud til at have ændret sig væsentligt til trods for store ændringer i samfundet mht. sprogkontakt. I islandsk kan ord være kontroversielle alene på grund af deres herkomst eller fremmede form, som vi har beskrevet mht. lemmaselektion samt brugs- og stilmarkering (fx fremmedord med endelser som *-era* og *-sjón*). Ordenes form og oprindelse bidrager i lige så høj grad som semantiske og pragmatiske faktorer til at gøre dem omstridte. Det gælder fx ordforråd på et sensitivt område som seksuel orientering, hvor form og etymologi er blevet brugt som argumenter imod anvendelsen af bestemte ord (fx *hommi*, *lesbía*). Den præsenterede casestory viste også hvordan holdninger i samfundet, almen sprogbrug og leksikografisk praksis har udviklet sig over en periode, og hvordan disse har påvirket hinanden. Endelig drøftede vi udfordringen med eksterne krav fra interessenter, og hvordan leksikografer kan håndtere forholdet mellem homonyme proprier, navnlig varemærker, og appellativer. Her har presset især vedrørt udenlandske varemærker. Der er eksempler på at de har medvirket til en betydningsekspansion af et homonymt islandsk ord, sædvanligvis et gammelt og etableret fremmedord (fx *vespa*).

Vores konklusion er, at leksikografer bedst kan møde udfordringer knyttet til ord, som af forskellige grunde er kontroversielle i samfundet, ved at vise hensyn til sensitive emner og sårbare personer og at være opmærksomme på ændringer i sprogsamfundet mht. sprogbrug og sprogholdninger. Samtidig bør leksikograferne

være forbeholdne over for eksternt pres fra aktionsgrupper og interessenter. Det vigtigste i denne sammenhæng er dog det samme som i leksikografisk arbejde generelt: at tage hensyn til god leksikografisk teori og praksis, at udarbejde og følge konkrete redaktionelle regler og at basere sine valg på en kritisk analyse af solide kilder, især gode korpusser, og at være så konsekvent som mulig.

Litteratur

Ordbøger og databaser

BMO-NNO = *Bokmålsordboka – Nynorskordboka*. Universitetet i Bergen og Språkrådet. <<https://ordbok.uib.no>> (april 2020).

ÍNO = *Íslensk nútímamálsorðabók* (under udarbejdelse). Halldóra Jónsdóttir og Þórdís Úlfarsdóttir (red). Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <<http://islenskordabok.arnastofnun.is/>> (februar 2020).

ÍO-1 = *Íslensk orðabók handa skólum og almennungi* (1963). Árni Böðvarsson (red). Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.

ÍO-2 = *Íslensk orðabók handa skólum og almennungi* (1983). 2. udg. revideret og øget. Árni Böðvarsson (red). Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.

ÍO-3 = *Íslensk orðabók* (2002). I-II. 3. udg. revideret og øget. Mörður Árnason (red). Reykjavík: Edda.

ÍO-4 = *Íslensk orðabók* (2007). 4. udg. Mörður Árnason (red). Reykjavík: Edda.

ISLEX = *ISLEX-orðabókin* (2011-). Þórdís Úlfarsdóttir (hovedredaktør). Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <<https://islex.arnastofnun.is>> (februar 2020).

MÍM = *Mörkuð íslensk málheild* (2013). Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <<https://malheildir.arnastofnun.is>> (februar 2020).

OSUS = *Orðaskrá úr uppeldis- og sálarfræði* (1986). Íslensk-ensk, ensk-íslensk. Orðanefnd Kennaraháskóla Íslands. Reykjavík: Íslensk málnefnd.

Risamálheildin (2017-2018). Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <<https://malheildir.arnastofnun.is>> (febrúar 2020).

SBI = Sigfús Blöndal (1920-24): *Íslandsk-dansk ordbog*. Reykjavík: Prentsmiðjan Gutenberg.

Anden litteratur

Árnason, Kristján (2006): *Island. I: Tore Kristiansen & Lars S. Vikør (red.): Nordiske språkhaldningar. Ei meningsmåling.* (Moderne importord i språka i Norden IV.) Oslo: Novus, 17-39.

Árnason, Mörður (2002): Um þriðju útgáfu Íslenskrar orðabókar. I: ÍÓ-3, v-ix.

Bergenholtz, Henning & Christina Bøgelund (2002): Hvor præskriptiv er en deskriptiv ordbog? Hvor deskriptiv er en præskriptiv ordbog? I: *LexicoNordica* 9, 79-105.

Fjeld, Ruth Vatvedt (2015): Om ordbokseksempler og stereotypisering av kjønn i noen nordiske ordbøker. I: Caroline Sandström, Ilse Cantell, Eija-Riitta Grönros, Pirkko Nuolijärvi & Eivor Sommardahl (red.): *Perspektiv på lexikografi, grammatik och språkpolitik i Norden*, Helsingfors: Institutet för de inhemska språken, 35-65. <<http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk39/antologi2015.pdf>> (april 2020).

Grønvik, Oddrun (2002): Er det stygt å seie *neger*? Om konnotasjonar, bruksmarkering og nemne for folkegrupper. I: *LexicoNordica* 9, 149-172.

Guardian 3.3.2020 = Fresh call for Oxford dictionaries to change 'sexist' definitions. I: *The Guardian* 3. marts 2020. <https://www.theguardian.com/books/2020/mar/03/fresh-call-for-oxford-dictionaries-to-change-sexist-definitions?CMP=twt_books_b-gdnbooks> (marts 2020).

- Gunnarsdóttir, Hrafnhildur (2019): *Svona fólk*. (Dokumentarserie. Om serien og kilder: <<http://svonafolk.is/>> (april 2020)).
- Hálfðanarson, Helgi (1983): Kynhvarfar. I: *Morgunblaðið* 16. november 1983, 3.
- Hjartardóttir, Þóra Björk (2004): Baráttan um orðin - Orðanotkun tengd samkynhneigð. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 26, 83-122.
- Íslenska til alls* (2008). Tillögur Íslenskrar málnefndar að íslenskrí málstefnu. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið. <https://islen-skan.is/images/Islen-ska_til_all-s.pdf> (april 2020).
- Jensen, Jonas, Henrik Lorentzen, Sanni Nimb, Mette-Marie Møller Svendsen & Lars Trap-Jensen (2018): Thaipiger, muskelhunde og fulde svenskere: nedsættende ord, stereotyper og ligestilling i *Den Danske Ordbog*. I: Asgerd Gudiksen & Henrik Hovmark (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 14. København: Nordisk Forening for Leksikografi, 141-151.
- Jónsdóttir, Halldóra & Þórdís Úlfarsdóttir (2019): *Íslensk nútítmamálsorðabók*. Kjarni tungumálsins. I: *Orð og tunga* 21, 1-25.
- Jökulsdóttir, Tinna Frímann, Anton Karl Ingason, Sigríður Sigur-jónsdóttir & Eiríkur Rögnvaldsson (2019): Um nýyrði sem tengjast tölvum og tækni. I: *Orð og tunga* 21, 101-128.
- Karlsen, Knut E. & Dagfinn Rødningen (2020): Varemerkenavn i ordbøger. I: *LexicoNordica* 27 (dette bind).
- Landau, Sidney I. (2001): *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svavarsdóttir, Ásta (1994): Sprogsamfund, sprogpolitik og ordbøger. I: *LexicoNordica* 1, 119-137.
- Svavarsdóttir, Ásta (i trykken): Islandske ordbøger i 1800-tallet og deres rolle i sprogstandardiseringen. I: *Nordiska studier i lexi-kografi* 15. Helsingfors: Nordiska föreningen för lexikografi.
- Thomsen, Johnny (2002): Præskription og deskription i nyere fær-øsk leksikografi. I: *LexicoNordica* 9, 107-118.

Tímarit.is. Landsbókasafn Íslands - Háskólabókasafn. <<https://tímarit.is/>> (april 2020).

Vikør, Lars (2010): Language purism in the Nordic countries. I: *International Journal of the Sociology of Language* 204, 23-25.

Ásta Svavarsdóttir
forskningsdocent, cand.mag.
Árni Magnússon-instituttet for
íslandske studier
Laugavegur 13
IS-101 Reykjavík
asta.svavarsdottir@arnastofnun.is

Halldóra Jónsdóttir
ordbogsredaktør, cand.phil.
Árni Magnússon-instituttet for
íslandske studier
Laugavegur 13
IS-101 Reykjavík
halldora.jonsdottir@arnastofnun.is